

Ο.Ε.Φ. Α.Σ. ΚΑΚΟΔΙΚΙΟΥ ΤΕΧΝΙΚΟ ΦΥΛΛΑΔΙΟ -ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΛΑΔΕΜΑΤΟΣ -ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΛΑΙΟΚΛΑΔΕΜΑΤΩΝ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2022

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΗΝ Ε.Ε. & ΕΛΛΑΔΑ – ΚΑΝ. (ΕΕ) 611/2014 & 615/2014 ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 2021-2022»- ΔΡΑΣΕΙΣ ΓΙΙ2
«ΕΠΙΔΕΙΚΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΩΝ ΚΛΑΔΕΜΑΤΟΣ» & ΒΙ11 «ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΛΑΙΟΚΛΑΔΕΜΑΤΩΝ» ΤΟΥ ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΙΘ. 865/86920/ 04.08.2021 ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΥΠΑΑΤ

ΚΛΑΔΕΜΑ ΤΗΣ ΕΛΙΑΣ

Το κλάδεμα των ελαιόδεντρων είναι μια σημαντική εργασία που σκοπό έχει την προσαρμογή της ανάπτυξης της καρποφορίας των δένδρων στις εδαφοκλιματικές συνθήκες της κάθε περιοχής αλλά και στην διευκόλυνση της συγκομιδής.

ΤΥΠΟΙ ΚΛΑΔΕΜΑΤΟΣ

Το κλάδεμα της ελιάς , ανάλογα με τον σκοπό για τον οποίο εφαρμόζεται διακρίνεται σε :

A. Κλάδεμα Διαμόρφωσης

Σκοπός του κλαδέματος διαμόρφωσης είναι η δημιουργία ενός ανθεκτικού σκελετού του δένδρου και η επίτευξη του σχήματος εκείνου που θα ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις μας

Περιλαμβάνει όλες εκείνες τις απαραίτητες επεμβάσεις ώστε τα δένδρα μετά τα πρώτα χρόνια της ανάπτυξής τους να πάρουν το επιθυμητό σχήμα έτσι ώστε να γίνονται ευκολότερα οι επεμβάσεις φυτοπροστασίας και η συγκομιδή. Κατά τη φάση αυτή αποφεύγονται τα αυστηρά κλαδέματα που καθυστερούν την είσοδο των δένδρων σε καρποφορία. Το επικρατέστερο σχήμα είναι το “ελεύθερο κύπελο”.

Για τη διαμόρφωση στο σχήμα αυτό, τα δενδρύλλια κόβονται σε ύψος 60-80 εκ από το έδαφος κατά τη φάση της μεταφύτευσης. Τον 1^ο χρόνο, επιδιώκεται η δημιουργία πλάγιων βλαστών σε κανονικές αποστάσεις γύρω από τον κεντρικό βλαστό και σε ύψος 40-60 εκ από το έδαφος.

Μέχρι την είσοδο των δένδρων στην καρποφορία γίνεται ελάχιστο κλάδεμα, αφαιρώντας μόνο κλαδιά που μπλέκονται μεταξύ τους. Όταν το δένδρο αναπτυχθεί , επιλέγονται 3-5 βασικοί βραχίονες σε απόσταση 20-30 εκ. μεταξύ τους γύρω από τον κεντρικό βλαστό, ο οποίος στη συνέχεια αφαιρείται.

Μετά την είσοδο του δένδρου στην καρποφορία, εφόσον δεν γίνονται αυστηρά κλαδέματα, το δέντρο παίρνει σταδιακά ένα ελεύθερο σφαιρικό σχήμα.

B. Κλάδεμα Καρποφορίας

Σκοπός του κλαδέματος καρποφορίας είναι η εξασφάλιση το δυνατό σταθερής απόδοσης των δένδρων και καλής ποιότητας καρπού

Η ελιά καρποφορεί σε βλαστούς ηλικίας δυο (2) ετών. Οι πολύ ζηηροί βλαστοί δεν είναι καρποφόροι (έχουν μόνο βλαστοφόρους οφθαλμούς), ενώ οι αδύνατοι βλαστοί δίνουν ελάχιστους καρπούς (έχουν λίγους καρποφόρους οφθαλμούς). Για το λόγο αυτό, σκοπός του κλαδέματος καρποφορίας είναι η δημιουργία βλαστών μέτριου μήκους και η διατήρηση της καρποφόρας ζώνης σε καλή ζηηρότητα και με καλό φωτισμό.

Οι παραπάνω στόχοι είναι δύσκολο να επιτευχθούν σε πυκνά φυτεμένα δένδρα που σκιάζονται το ένα από το άλλο. Στην περίπτωση αυτή, η καρποφόρα ζώνη περιορίζεται στις κορυφές των δένδρων και σε κάποια σημεία προς τη νότια πλευρά τους που τα βλέπει ο ήλιος.

Στα δένδρα αυτά, όταν κόβονται οι κορυφές για χαμήλωμα των δένδρων, μειώνεται πολύ η απόδοσή τους γιατί αφαιρείται σημαντικό μέρος της καρποφόρας επιφάνειας.

Στα κανονικά παραγωγικά δένδρα, συνιστάται να γίνεται κάθε χρόνο ένα μέτριο (όχι αυστηρό) κλάδεμα καρποφορίας, με αφαίρεση των πυκνών και νεκρών κλαδίσκων από την καρποφόρο ζώνη, επειδή με την πάροδο του χρόνου η ζώνη αυτή έχει την τάση να πυκνώνει και να γεμίζει με μικρούς βλαστούς.

Κάνοντας το παραπάνω κλάδεμα, βελτιώνεται το μήκος των βλαστών και εξασφαλίζεται καλός φωτισμός στην καρποφόρα ζώνη. Το κλάδεμα αυτό πρέπει να είναι αυστηρότερο σε δένδρα που αναπτύσσονται σε άγονα και ξηρά εδάφη, ώστε να περιορίζεται η φυλλική επιφάνεια και να εξοικονομούνται θρεπτικά στοιχεία και νερό για τη νέα καρποφόρα βλάστηση. Αντίθετα, σε δένδρα που αναπτύσσονται σε γόνιμα εδάφη, ή που λιπαίνονται και αρδεύονται, το κλάδεμα δεν πρέπει να είναι αυστηρό, επειδή υπάρχει επάρκεια θρεπτικών στοιχείων και νερού τόσο για την υπάρχουσα καρποφορία, όσο και για τη δημιουργία της νέας καρποφόρας βλάστησης. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, το αυστηρότερο κλάδεμα δίνει λαίμαργους βλαστούς που αργούν να μπουν σε καρποφορία.

Το κατάλληλο κλάδεμα μπορεί επίσης να μειώσει την παρεννιαυτοφορία. Για το σκοπό αυτό, συνιστάται αυστηρότερο κλάδεμα (με αφαίρεση βλαστών μέτριας ζωηρότητας που πιθανότατα θα εξελιχθούν σε καρποφόρους) το χειμώνα που προηγείται του έτους μεγάλης καρποφορίας.

Γ. Κλάδεμα Ανανέωσης

Σκοπός του κλαδέματος είναι η αποφυγή της εξάντλησης με την πάροδο των ετών και η επαναφορά των δένδρων σε επιθυμητά σχήματα και μεγέθη.

Η ελιά έχει την ικανότητα να αναβλαστάνει από οποιοδήποτε σημείο του ξύλου της μετά από κοπή και αυτό το χαρακτηριστικό είναι που της δίνει τη γνωστή μακροζωία της. Για το λόγο αυτό, είναι δυνατή η ανανέωση γερασμένων δένδρων, καθώς επίσης και η αποκατάσταση δένδρων που ζημιώθηκαν από παγετό ή ακόμα και από πυρκαγιά.

Γερασμένα, μη παραγωγικά ή μειωμένης παραγωγικότητας δένδρα, ανανεώνονται με κόψιμο του κορμού χαμηλά ή στο σημείο διακλάδωσης (σταυρός).

Για μερική ανανέωση ή περιορισμό της κόμης, το κόψιμο γίνεται στους βραχίονες ή στις πρώτες διακλαδώσεις τους σε ανάλογο ύψος. Στα σημεία κοπής αναπτύσσονται νέοι ζωηροί βλαστοί (λαίμαργοι) από τους οποίους επιλέγονται οι καταλληλότεροι για το σχηματισμό του νέου σκελετού του δένδρου. Το δένδρο μπαίνει πάλι σε καρποφορία μετά από 3-4 χρόνια. Για την αποκατάσταση δένδρων που επλήγησαν από παγετό, τα δένδρα αφήνονται για ένα χρόνο, ώστε να εκδηλωθεί η πραγματική έκταση της ζημιάς. Από τους νέους βλαστούς που στο μεταξύ εκπτύσσονται, θα σχηματιστούν οι νέοι κλάδοι του δένδρου, ενώ αφαιρούνται όλα τα κατεστραμμένα μέρη.

ΣΤΟΧΟΙ ΤΟΥ ΚΛΑΔΕΜΑΤΟΣ

Οι στόχοι του κλαδέματος είναι:

1. Να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ βλάστησης και καρποφορίας.
2. Ο περιορισμός της παρεννιαυτοφορίας .
3. Η παράταση της περιόδου σταθερής απόδοσης του φυτού.

4. Η αποφυγή της πρόωρης παρακμής ή γηρασμού του δένδρου.
5. Η επίτευξη οικονομικών ωφελειών.
6. Η εξοικονόμηση υγρασίας, που είναι περιοριστικός παράγοντας σε ξηρικούς ελαιώνες.

ΕΠΟΧΗ ΚΛΑΔΕΜΑΤΟΣ

Το κλάδεμα του ελαιόδεντρου μπορεί να αρχίσει αμέσως μετά την συγκομιδή του καρπού. Έτσι, το κλάδεμα μπορεί να αρχίσει το Νοέμβριο–Δεκέμβριο, αν οι ελιές μαζεύτηκαν νωρίς ή αργότερα, Φεβρουάριο–Μάρτιο, αν μαζεύτηκαν όψιμα.

Γενικά το κλάδεμα μπορεί να γίνει σε όλη την περίοδο από το φθινόπωρο ως τους πρώτους μήνες της άνοιξης. Όμως δεν θα πρέπει να γίνεται πριν και κατά την περίοδο του χειμώνα σε περιοχές που πλήττονται συχνά από παγετούς.

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΛΑΙΟΚΛΑΔΕΜΑΤΩΝ

1. ΓΕΝΙΚΑ

Η αξιοποίηση των κλαδιών που προκύπτουν από το κλάδεμα των ελαιόδεντρων με τρόπο που να βελτιώνει την δομή του εδάφους ταυτόχρονα με την αύξηση της οργανικής ουσίας σε αυτό αποτελεί μια πρακτική που ολοένα εφαρμόζεται ως άκρως αποτελεσματική προς την κατεύθυνση της βελτίωσης των φυσικοχημικών χαρακτηριστικών του εδάφους αλλά και της συμβολής της στην προστασία του περιβάλλοντος.

2. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΛΑΔΕΜΑΤΩΝ ΜΕ ΘΡΥΜΜΑΤΙΣΤΗ

Στην περίπτωση που χρησιμοποιηθεί θρυμματιστής κλάδων μπορεί να περιοριστεί σημαντικά η ανάγκη εργασιών προετοιμασίας. Αφού απομακρυνθούν οι μεγάλοι σε διατομή κλάδοι τα υπόλοιπα κλαδιά μπορούν να αλεστούν κατευθείαν. Η μέγιστη διάμετρος κλαδιού που θα θρυμματιστεί εξαρτάται από τον εξοπλισμό που είναι διαθέσιμος. Οι προδιαγραφές κάθε θρυμματιστή προσδιορίζουν επακριβώς τη μέγιστη διάμετρο που μπορεί να διαχειριστεί το μηχάνημα. Τα κλαδιά μπορούν να συγκεντρωθούν σε σωρούς στο χωράφι και να μεταφερθεί ο θρυμματιστής για να τα τεμαχίσει. Σε αυτή την περίπτωση ο σωρός από πριονίδι που θα προκύψει πρέπει να απλωθεί ομοιόμορφα στο έδαφος του ελαιώνα απαιτώντας επιπλέον εργασία. Εναλλακτική λύση είναι να παραμείνουν μετά το κλάδεμα τα κλαδιά κάτω από τα δέντρα και να κινείται ο θρυμματιστής πάνω στη γραμμή και να τα θρυμματίζει επιτόπου έτσι ώστε να μην χρειάζεται επιπλέον εργασία ομοιόμορφης κατανομής – σε κάθε δέντρο μένει το πριονίδι από τα κλαδιά που αφαιρέθηκαν με το κλάδεμα. Το υλικό που προκύπτει με τον θρυμματιστή είναι πιο ομοιογενές και εύχρηστο σε σύγκριση με το υλικό τεμαχισμού με καταστροφέα. Σημειώνεται εδώ πως πριν από την ενσωμάτωση στο έδαφος θα πρέπει να προηγηθεί φυτουγειονομικός έλεγχος σε δείγμα κλάδων προκειμένου να διασφαλιστεί ότι είναι απαλλαγμένοι από βερτισίλλιο ή άλλα παθογόνα εδάφους.

3. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΛΑΔΕΜΑΤΩΝ ΜΕ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΕΑ

Μετά το κλάδεμα τα κλαδιά πρέπει να υποστούν κάποια προετοιμασία ώστε να είναι επιτυχής ο τεμαχισμός τους με καταστροφή. Συγκεκριμένα πρέπει με τη χρήση κατάλληλου εξοπλισμού να διαχωριστούν τα χοντρά κλαδιά από τα λεπτότερα. Τα χοντρά κλαδιά μπορούν να αξιοποιηθούν ως καυσόξυλα. Τα λεπτά κλαδιά συγκεντρώνονται σε ένα επιμήκη σωρό στο κενό μεταξύ των γραμμών των δέντρων. Το τρακτέρ περνάει πάνω από τον σωρό 1-2 φορές ώστε να βεβαιωθούμε ότι έχει επιτευχθεί ο τεμαχισμός των κλαδιών. Το μέγιστο ύψος του σωρού όπως και η μέγιστη διάμετρος κλαδιού που θα τεμαχιστεί θα προσδιοριστούν ανάλογα με τον εξοπλισμό που διαθέτει ο κάθε παραγωγός. Η δυναμικότητα ενός μηχανήματος μπορεί να διαφέρει σημαντικά οπότε αντίστοιχα προσαρμόζονται και οι εργασίες προετοιμασίας των κλαδιών. Σε μη ποτιστικούς ελαιώνες εξετάζεται η σκοπιμότητα σταυρώματος του χωραφιού με άπλωμα των κλαδιών και διέλευση του τρακτέρ κατά μήκος και κατά πλάτος του αγροτεμαχίου. Σε αρδευόμενους ελαιώνες προσέχουμε έτσι ώστε να μην προκληθεί ζημιά στο αρδευτικό σύστημα από τη διέλευση του τρακτέρ οπότε είτε απομακρύνουμε προσωρινά τα λάστιχα είτε περιοριζόμαστε στο χώρο μεταξύ των γραμμών των δέντρων. Και εδώ πριν από την ενσωμάτωση στο έδαφος θα πρέπει να προηγηθεί φυτουγειονομικός έλεγχος σε δείγμα κλάδων προκειμένου να διασφαλιστεί ότι είναι απαλλαγμένοι από βερτισίλλιο ή άλλα παθογόνα εδάφους.

4. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΟΜΠΟΣΤ

Διαλέγουμε ένα κομμάτι γης στεγνό που να σκιάζεται εν μέρει και να μη βρίσκεται συνεχώς κάτω από τον ήλιο. Θα πρέπει να σκάψουμε σε βάθος περίπου 20 εκ. για να φτιάξουμε ένα αυλάκι από χώμα γύρω στα 1,2-1,5 μ. πλάτος (το μήκος δεν έχει σημασία, όσο θέλουμε). Οι κατά μήκος πλευρές του πρέπει να βλέπουν προς βορά και νότο, έτσι ώστε να παίρνουν και οι δυο την ίδια ποσότητα

ήλιου για να είναι ομοιογενής η ζύμωση. Ο σωρός πρέπει να φτάνει τα 1,2-1,5 μ. ύψος και να στενεύει προς την κορυφή.

Το πρώτο στρώμα πρέπει να φτιαχτεί από κλωνάρια διαμέτρου 2-4 εκ. Με αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται η καλή αποχέτευση. Μετά ακολουθεί ένα στρώμα 20 εκ. από άχυρα, αγριόχορτα και φρέσκα σκουπίδια κήπου. Στη συνέχεια ένα στρώμα 2-3 εκ. οποιασδήποτε κοπριάς. Ακολουθεί στρώμα 3-5 εκ. φυτικών υπολειμμάτων. Στη συνέχεια ακολουθεί στρώμα από χώμα που δεν πρέπει να ξεπερνά σε πάχος τα 2,5 εκ. Τα στρώματα από φύλλα και χορτάρια μπορούν να φτάνουν το πολύ 5 εκ. πάχος, διαφορετικά θα κολλήσουν και θα γίνουν ένα στρώμα. Μπορεί να ακολουθήσει ένα στρώμα 10 εκ. από φρέσκια πρασινάδα, κομμένο χορτάρι, αγριόχορτα, απορρίμματα κουζίνας, σαρώματα από το πάτωμα, περιεχόμενα ηλ. σκούπας, παλιά μάλλινα (μόνο) ρούχα. Μετά ένα στρώμα 2-3 εκ. κοπριάς κ.ο.κ.

Όταν ο σωρός φτάσει 1 μ. ύψος, δίνουμε κλίση στις πλευρές του ώστε η κορυφή του να έχει πλάτος 60 εκ. Εάν θέλουμε μπορούμε να προσθέσουμε ασβέστη στο σωρό ή και μαρμαρόσκονη σε μικρή ποσότητα (σαν να βάζουμε άχνη σε τούρτα).

Ο σωρός σκεπάζεται με υλικό που προστατεύει από την ξήρανση, αλλά αφήνει τον αέρα να περάσει (π.χ. αποξηραμένα χόρτα, άχυρο, σε περίπτωση ανάγκης και χώμα). Θέλει τακτικά πότισμα όταν δεν βρέχει για να μπορούν οι μικροοργανισμοί να «δουλεύουν». Ανάλογα με τον καιρό και τις συνθήκες περιβάλλοντος στο σωρό, η διαδικασία της χώνευσης διαρκεί από τρεις έως έξι μήνες.

Κατά την αποσύνθεση των πρώτων υλών δημιουργείται ένας σωρός από διάφορα οργανικά υλικά ο οποίος θερμαίνεται από μόνος του λόγω της εργασίας των μικροοργανισμών. Στην πρώτη φάση αποσύνθεσης με υψηλή θερμοκρασία, σκοτώνονται παθογόνα και σπόροι ζιζανίων. Στις επόμενες φάσεις με χαμηλότερες θερμοκρασίες, δημιουργούνται συσσωματώματα από οργανικά στοιχεία που έχουν χαρακτηριστικά του ιδανικού εδάφους: μεγάλη υδατοϊκανότητα, μεγάλη περιεκτικότητα θρεπτικών στοιχείων με εύκολη πρόσβαση για τις φυτικές ρίζες, μεγάλη αντοχή

στη διάβρωση και μεγάλη ποσότητα μικρών πόρων για την κυκλοφορία αέρος.

Μια βοήθεια για τη γρήγορη και αποτελεσματική αποσύνθεση όλων των υλικών είναι το αναποδογύρισμα του σωρού όταν πέφτει η θερμοκρασία του, μετά από μερικές εβδομάδες (βλ. Πίνακα). Εάν οι πρώτες ύλες που βρίσκονται στο εξωτερικό, τοποθετηθούν στη μέση, τότε ο σωρός ξαναθερμαίνεται.

Το κομπόστ μπορεί να χρησιμοποιηθεί μισοχωνεμένο για εδαφοκάλυψη ή έτοιμο, μαύρο και ευκολότριφτο σαν λίπασμα.

ΦΑΣΗ 1: Αποικοδόμηση (δραστηριοποίηση βακτηριδίων, γρήγοροι μεταβολισμοί)

ΦΑΣΗ 2: Μετασχηματισμοί (τώρα αναπτύσσονται διάφοροι μύκητες, τα υλικά μετασχηματίζονται)

ΦΑΣΗ 3: Οικοδόμηση (τώρα αρχίζουν να εισέρχονται σκουλήκια, έντομα κ.α. που μετασχηματίζουν τα υλικά)

ΦΑΣΗ 4: Οικοδόμηση (ο γαιοσκώληκας κάνει τη σύνδεση ορυκτών και οργανικών ουσιών)

Αν μεταξύ 3^{ης}-4^{ης} φάσης αναποδογυρίσουμε το κομπόστ, το χώνεμα επιταχύνεται.

5. ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

Λάθη που συμβαίνουν	Διόρθωση
Άσχημη μυρωδιά από κακό αερισμό	Αναποδογύρισμα του σωρού και προσοχή για καλό αερισμό (όχι πολύ νερό, αρκετό χοντρό υλικό)
Άσπρη μούχλα, στεγνά υλικά	Πότισμα, αναποδογύρισμα
Κομπόστ δε θερμαίνεται, έχει όμως τη σωστή υγρασία	Αναποδογύρισμα και πρόσθεση υλικού με περισσότερο άζωτο (π.χ. πράσινο υλικό)

Ο σωρός πρέπει να είναι προστατευμένος από τον ήλιο και την πολλή βροχή (σκεπάστε το σωρό με 2-5 εκ. άχυρα ή χώμα κι ένα κάλυμμα από χοντρό ύφασμα).

Ο σωρός θα πρέπει να είναι συνεχώς υγρός, σα βρεγμένο σφουγγάρι, αλλά όχι να έχει τόσο νερό ώστε να τρέχει από παντού ή να μαζεύεται στη βάση του.

Ο σωρός πρέπει να είναι φτιαγμένος έτσι ώστε να μπορεί να κυκλοφορεί ανάμεσά του ο αέρας. Η αερόβια ζύμωσή του σημαίνει ότι το οξυγόνο μπορεί να φτάσει σε όλα τα σημεία του κομπόστ.

Η δραστηριότητα των μικροοργανισμών έχει σαν αποτέλεσμα διοξείδιο του άνθρακα το οποίο πρέπει να βρίσκει τρόπο να βγαίνει στην ατμόσφαιρα. Όταν η ζύμωση είναι αερόβια, ελάχιστες μύγες θα πλησιάσουν το σωρό κι ακόμα λιγότερο για να αφήσουν τα αυγά τους.

Η δοκιμή για να διαπιστωθεί αν το υλικό του σωρού αντιδρά όπως πρέπει, θέλει κάποια προσοχή (όραση, όσφρηση, αφή και έναν κοινό νο).

Το κομπόστ που περιέχει πολύ χώμα σπάνια θα ζεσταθεί πολύ. Αυτό που έχει πολλή κοπριά, ιστούς νεαρούς φυτών και σκουπίδια θα φτάσει σε υψηλές θερμοκρασίες. Όσο μεγαλύτερη είναι η υγρασία, τόσο χαμηλότερη είναι η θερμοκρασία. Καλύτερη για το σωρό είναι μια θερμοκρασία 120-140Φ

Αν δούμε το σωρό να χάνει το μισό του όγκο τις πρώτες λίγες μέρες, σημαίνει ότι έχει μπει πολύς αέρας κι έχει καεί. Για να μειώσουμε τη θερμοκρασία, ανοίγουμε τρύπες μ' ένα λοστό σε όλο το σωρό για να περνά αέρας και να το στεγνώσει.

Μια γκριζωπή μούχλα δείχνει ότι η θερμοκρασία είναι πολύ μεγάλη. Για να ψυχραθεί ο σωρός ρίχνουμε κάμποσο νερό με τη μάνικα ή λάστιχο μέσα στις τρύπες. Ο σωρός ψύχεται σε 15 ως 20 μέρες. Αν αναποδογυρίσουμε πάνω κάτω και μέσα έξω, θα ξαναθερμανθεί για άλλες 15-20 μέρες. Τα σκουλήκια είναι σημάδι ότι όλα πάνε καλά.

Τρεις φάσεις μεσολαβούν μέχρι να γίνει χούμος ο σωρός:

1^η φάση: η αρχική μυρωδιά εξαφανίζεται και δίνει τη θέση της σε μια μυρωδιά ξύλου,

2^η φάση: το χρώμα γίνεται παντού σκούρο καφέ,

3^η φάση: η αρχική υφή του εξαφανίζεται και ο σωρός μοιάζει με πλούσιο χώμα. Αν το χρησιμοποιήσουμε πριν την τρίτη φάση, δεν το

χώνουμε βαθιά, αλλά ανακατεύουμε το με το χώμα από την επιφάνεια του εδάφους, για να συνεχίσει να αερίζεται.

Ένας δεύτερος σωρός στο ίδιο μέρος έχει καλύτερα αποτελέσματα από τον πρώτο και πολύ περισσότερα σκουλήκια.

Το κομπόστ χρησιμοποιείται την άνοιξη και το φθινόπωρο (στις ελιές το χρησιμοποιούμε την άνοιξη αρχές Μαρτίου, περίπου 10 μέρες μετά το σκάψιμό του).